

TARİHİ TÜRK YAZI DİLLERİNDE ŞİMDİKİ ZAMAN

Şahap BULAK*

Özet

Türkiye Türkçesinde şekil ve zaman ifade eden duyulan geçmiş zaman, görülen geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman olmak üzere beş bildirme kipi; sadece şekil ifade eden emir kipi, istek kipi, şart kipi ve gereklilik kipi olmak üzere dört tasarlama kipi vardır. Bu kiplerin ifade ettiği şekil ve zaman günümüzde eklerle ifade edilir. Ancak tarihî yazı dillerinde bazı kipler ekler ile değil, kelime ve eklerden oluşan yapılarla ifade edilmiştir. Bu kiplerden biri de şimdiki zamandır. Tarihî gelişim sürecine bakıldığında Eski Türkçeden hemen sonra müstakil kip hüviyeti kazanmasına rağmen şimdiki zamanın uzun süre sadece ek ile değil, aynı zamanda kelime ve eklerden oluşan yapılarla ifade edildiği görülür. Bu bakımdan şimdiki zamanın ifade şekilleri ilginç bir durum arz eder.

Bu çalışmada Türkçenin yazılı kaynaklarla takip edilebildiği ilk döneminden kendisine özgü bir ekle ifade edildiği döneme kadar şimdiki zaman ifadesinde kullanılan ek ve yapılar incelenmiştir. Bunun için öncelikle tarihî Türk yazı dillerinde şimdiki zaman ifadesinde kullanılan ek ve yapılar hakkında bilgi verilmiştir. Bu yapıların Köktürk Türkçesi, Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi'ndeki kullanımları tarihî metinlerden alınan örneklerle açıklandıktan sonra söz konusu yapılar benzer ve farklı yönleriyle karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmalar sırasında yer yer bu yapıların varsa çağdaş yazı dillerinde kullanılan kalıntılarıyla aralarındaki benzer ve farklı yönlerine de değinilmiştir. Böylece şimdiki zaman kipinin tarihî yazı dillerindeki ifade seyri verilerek bu kipin kendisine özgü bir ekle ifade edilmeden önceki sürece mercek tutulmuştur.

Anahtar kelimeler: *Türkçe, tarihî yazı dilleri, fiil çekimi, kipler, bildirme kipleri, şimdiki zaman.*

* Yard. Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sahapbulak@gmail.com

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

Present Continuous in Historical Turkic Written Languages

Abstract

Within Turkey Turkish, there are five indicative moods that express time which are past tense, perfect tense, present continuous tense, simple present tense and future tense while subjunctive moods that express form are divided into four groups which are indicative, imperative, subjunctive and conjunctive moods. The form and time expressed through these moods are expressed through endings today. However, some of the moods within historical written languages were expressed through words and structures formed of endings rather than moods. One of these moods is present continuous tense. Considering its history, although it became a separate mood soon after the Old Turkish, it is observed that present continuous has long been expressed through not only endings but also through structures formed of words and endings. In this respect, ways of expression of present continuous present an interesting situation.

This study has examined endings and structures used in the expression of present continuous from the first period during which Turkish could be traced by written sources to the period it was expressed through an ending exclusive to it. Therefore, first of all information has been given about endings and structures used in the expression of present continuous in historical Turkic languages. After an explanation of usages of these structures in Gokturk Turkish, Old Uyghur Turkish, Karakhanid Turkish, Khorezmian Turkish, Kypchak Turkish, Chagatai Turkish, Old Anatolian Turkish through illustrations obtained from historical texts, relevant structures were compared in terms of their similar and different aspects. During these comparisons, signals of these structures within modern written languages as well as their similar and different aspects were partly discussed. Thus, having explained the progress in the expression of present continuous mood in written languages, the term before this mood was expressed through an exclusive ending was addressed in detail.

Keywords: *Turkish, historical written languages, verb inflection, moods, indicative moods, present continuous.*

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

Giriş

Türkçede fiil kök ya da gövdelerinde ifade edilen kılış, oluş veya durumun somut hale gelerek çekimli fiil hüviyeti kazanabilmesi için belirli bir şekil ve zaman unsuru ile kişi unsuru alması gerekir. Fiil çekiminde fiilin bildirdiği kılış, oluş veya durum; insan, hayvan veya nesne gibi varlıklar tarafından gerçekleştirildiği için bu kılış, oluş veya durumun ne şekilde ve ne zaman gerçekleştiği şekil ve zaman unsuruyla; kim veya ne tarafından gerçekleştirildiği de kişi unsuruyla ifade edilir. Bu sebeple, Türkçede nihai fiil olarak kabul edilen çekimli fiil; kök veya gövdeden oluşan fiil tabanı, şekil ve zaman unsuru ile kişi unsurundan oluşur. Bu durumda fiil, çekimli fiil halini alır ve ifade ettiği soyut anlam somut hale gelir.

Çekimli bir fiilde yer alan şekil ve zaman unsuru, fiil tabanlarında soyut bir şekilde ifade edilen kılış, oluş veya durumun ne zaman ve ne şekilde gerçekleştiğini gösterir. Ancak şekil ve zaman unsuru, fiili çekime soksa da tek başına ona çekimli fiil olma özelliğini kazandıramaz. Bunun için şeklini ve zamanını ifade ettiği fiilin kim veya ne tarafından gerçekleştirildiğinin ifade edilmesi gerekir. Bu işlevi de kişi unsuru yerine getirir. Fiil kök veya gövdelerini çekimli fiil haline getiren unsurlardan şekil ve zaman unsuruna kip denir. Herhangi bir şekil ve zaman ifadesinin kip hüviyeti kazanabilmesi için belirli bir ifade şekline sahip olması gerekir.

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

Belirli bir ifade şekline sahip olmadığı için müstakil bir kip hüviyeti kazanamayan kipler, işlev ve anlamca kendisine en yakın kip içerisinde ifade edilir. Şimdiki zaman da müstakil bir kip olmadığı Eski Türkçe döneminde kendisine en yakın kip olan geniş zaman içerisinde ifade edilmiştir.

Türkiye Türkçesinde şekil ve zaman ifade eden duyulan geçmiş zaman, görülen geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman olmak üzere beş bildirme kipi; sadece şekil ifade eden emir kipi, istek kipi, şart kipi ve gereklilik kipi olmak üzere dört tasarlama kipi mevcuttur. Bu kiplerin ifade ettiği şekil ve zaman günümüzde genellikle eklerle ifade edilir. Ancak tarihî yazı dillerinde bazı kipler, bugün olduğu gibi eklerle; bazıları kelime ve eklerden oluşan birleşik yapılarla ifade edilmiştir. Bazıları ise, bir yandan eklerle ifade edilirken bir yandan da kelime ve eklerden oluşan birleşik yapılarla ifade edilmiştir. Bu sebeple bazı kipler, aynı dönemde anlam ve işlev bakımından aynı; yapı bakımından farklı şekillerle ifade edilmiştir. Bu kiplerden biri de şimdiki zamandır.

Şimdiki zaman fiilin bildirdiği kılış, oluş veya durumun içinde bulunulan zaman diliminde gerçekleştiğini ifade eder. Şekil bakımından bildirme, zaman bakımından şimdiki zamanı ifade eder. Geçmiş zaman ile gelecek zaman arasındaki zaman diliminde gerçekleşen bir fiili belirtmek için kullanılan şimdiki zaman kipi, Köktürk Türkçesi, Eski Uygur Türkçesi ve

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

Karahanlı Türkçesi'nde işlev ve anlam bakımından kendisine en yakın kip olan geniş zaman kipi içerisinde ifade edilmiştir. Bu gelenek, diğer tarihî yazı dillerinde de kısmen sürmüştür. Ancak Harezmi Türkçesi'nden itibaren geniş zaman ile şimdiki zaman ifadesi birbirinden ayrılmaya başlamış, şimdiki zaman; geniş zamanı ifade eden eklerin yanı sıra kelime ve eklerden oluşan birtakım birleşik yapılar ile de ifade edilmeye başlanmıştır. Bunun için özellikle “*tur-/dur-*” ve “*yori-*” yardımcı fiillerinden faydalanılmıştır. Söz konusu birleşik yapılar, “*-yor*” ekinin teşekkülünden sonra gittikçe azalarak bugün Türkiye Türkçesi yazı dilinde artık tamamen ortadan kalkmış, bazı ağızlarda kullanılmaya devam etmektedir. Yazı dilinde geniş zaman ekindeki şimdiki zaman ifadesi, bugün ancak geniş zaman çerçevesi içerisinde her zamanın parçası olan bir şimdiki zamandan ibaret kalmıştır (Ergin 1993:280).

Tarihî gelişim sürecine bakıldığında bildirme kiplerinden şimdiki zamanın Eski Türkçeden hemen sonra müstakil kip hüviyeti kazanmasına rağmen uzun süre ek ile değil, kelime ve eklerden oluşan birleşik yapılarla ifade edildiği görülür. Türkiye Türkçesi'nde şimdiki zamanı ifade etmek için genellikle ilk olarak 13. yüzyılda Ahmed Fakih'in kullanılmış olsa da Eski Anadolu Türkçesi'nin son döneminde yaygınlaşmaya başlayan ve Osmanlı Türkçesi döneminde eklenen “*-yor*” eki kullanılır. Ancak “*-yor*” ekinin dışında bir de kişi unsuru alan ve *-mA/-*

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

mAk” isim fiil ekleri ve bulunma durumu ekinden oluşan “*mAktA*, *-mAdA*” birleşik ekleri de kişi unsuru olarak şimdiki zaman ifadesinde kullanılmaktadır. Fiildeki kılış, oluş veya durumun içinde bulunulan zaman diliminde gerçekleştiğini gösteren bu iki ifade şekli arasında işlev bakımından bir fark olmasa da anlam bakımından küçük bir fark vardır. “*mAktA*/*-mAdA*” birleşik ekleri, eklendikleri fiilin mutlaka başlamış olduğunu gösterir. Bu anlam, söz konusu birleşik yapıda yer alan bulunma durumu ekinin “içinde bulunma” işlevinden kaynaklanmaktadır. “*-yor*” eki ise, bazen başlamamış fakat başlamak üzere olan fiiller için de kullanılabilir. Bu fark, şekli bir farktır. Zaman bildirme işlevi bakımından aralarında bir farklılık yoktur (Ergin 1993:281).

Bu çalışmada Türkçenin yazılı kaynaklarla takip edilebildiği ilk döneminden kip hüviyeti kazandığı döneme kadar şimdiki zaman ifadesinde kullanılan ek ve yapılar incelenmiştir. Bunun için öncelikle tarihî Türk yazı dillerinde şimdiki zaman ifadesi ayrıntılı bir şekilde irdelenmiş, şimdiki zaman ifadesinde kullanılan ek ve yapılar hakkında bilgi verilmiştir. Bu yapıların Köktürk Türkçesi, Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi’ndeki kullanımları tarihî metinlerden alınan örneklerle açıklandıktan sonra bu yapılar benzer ve farklı yönleriyle karşılaştırılmıştır.

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

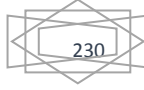
Bu karşılaştırmalar sırasında yer yer bu yapıların varsa çağdaş yazı dillerinde kullanılan kalıntılarıyla aralarındaki benzer ve farklı yönlerine de değinilmiştir. Böylece şimdiki zaman kipinin tarihî yazı dillerindeki ifade edilme seyri verilerek bu kipin kendisine özgü bir ekle ifade edilmeden önceki sürecine mercek tutulmuştur.

2. Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

Geçmiş zaman ile gelecek zaman arasındaki zaman diliminde gerçekleşen bir fiili belirtmek için kullanılan şimdiki zaman kipi, Köktürk Türkçesi, Eski Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi'nde geniş zaman kipi içerisinde ifade edilmiştir. Bu gelenek, diğer tarihî yazı dillerinde de kısmen sürmüştür. Ancak Harezmi Türkçesi'nden itibaren geniş zaman ile şimdiki zaman ifadesi birbirinden ayrılmaya başlamış, şimdiki zaman geniş zamanı ifade eden eklerin dışında birtakım yapılar ile de ifade edilmeye başlanmıştır.

2.1. Köktürk Türkçesi'nde Şimdiki Zaman

Köktürk Türkçesi'nde geniş zaman ile şimdiki zaman henüz birbirinden ayrılmamış, şimdiki zaman; geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zamanı kapsayan geniş zaman kipinin içerisinde ifade edilmiştir. Geniş zamanı ifade eden ekler aynı zamanda şimdiki zamanı da ifade eder. Bu dönemde şimdiki zaman ile geniş zamanı birbirinden kesin çizgilerle ayırmak

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

oldukça güçtür. Ancak bazı cümlelerde metin bağlamı ve zaman zarfları yardımıyla şimdiki zaman ile geniş zaman ayırt edilebilir: *kimke ilig kazganur men* “Kim için toprak (ülke) kazanıyorum.” (KT D 9) *Türk begler kop bilir siz* “Türk beyleri, hep biliyorsunuz.” (KT D 30) *Neke tezer biz* “Niçin kaçıyoruz?” (T II B 3)

2.2. Eski Uygur Türkçesi’nde Şimdiki Zaman

Eski Uygur Türkçesi’nde şimdiki zaman; geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zamanı kapsayan geniş zaman kipinin içerisinde ifade edilmiştir. Köktürk Türkçesi’nde olduğu gibi bu dönemde de geniş zaman ile şimdiki zaman henüz birbirinden ayrılmamıştır. Geniş zamanı ifade eden ekler aynı zamanda şimdiki zamanı da ifade eder. Şimdiki zaman ile geniş zamanı birbirinden kesin çizgilerle ayırmak oldukça güçtür. Ancak bazı cümlelerde metin bağlamı ve zaman zarfları yardımıyla şimdiki zaman ile geniş zaman ayırt edilebilir: *kanım kutı meni sever mü siz* “Kıymetli babacığım, beni seviyor musunuz?” (Prens KP VI) *birkiye amrak oğlumın sizine tutuzar men* “Biricik oğlumu size emanet ediyorum.” (Prens KP XXV) gibi.

2.3. Karahanlı Türkçesi’nde Şimdiki Zaman

Karahanlı Türkçesi’nde şimdiki zaman; geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zamanı kapsayan geniş zaman kipinin içerisinde ifade edilmiştir. Köktürk Türkçesi ve Eski Uygur

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

Türkçesi'nde olduğu gibi bu dönemde de geniş zaman ile şimdiki zaman henüz birbirinden ayrılmamıştır. Geniş zamanı ifade eden ekler aynı zamanda şimdiki zamanı da ifade eder. Şimdiki zaman ile geniş zaman ancak metin bağlamı ve zaman zarfları yardımıyla ayırt edilebilir: *ay odgurmuş emdi okır men sini* “Ey Odgurmuş, şu an seni çağırıyorum.” (KB 3257), *negüke yorır men bu yirde kurug* “Niçin bu yeryüzünde boşuna dolaşıyorum?” (KB 467)

2.4. Harezmi Türkçesi'nde Şimdiki Zaman

Harezmi Türkçesi'nde şimdiki zaman “-r, -Ur, Ar” ekleri ve “-A/-U turur” yapısı ile olmak üzere iki farklı şekilde ifade edilir.

2.4.1. Harezmi Türkçesi'nde 1. Tip Şimdiki Zaman

Harezmi Türkçesi'nde 1. tip şimdiki zaman, “-r, -Ur, Ar” geniş zaman ekleriyle ifade edilir. Ekin düz dar ünlülü “-Ir” şekli kullanılmaz. Eski Türkçede ünlü ile biten fiil tabanlarına genellikle “-r” eki getirilir. Harezmi Türkçesi'nde ise ünlü ile biten fiil tabanlarına bazen “-r” eki, bazen araya /y/ koruyucu ünsüzünü alarak “-Ur” eki getirilir. Bu durum, yaygın olmamakla beraber Eski Uygur Türkçesi'nde geniş zaman çekiminde de görülür. Eski Uygur Türkçesi'nde şimdiki zamanın geniş zaman içerisinde ifade edildiği dikkate alınırsa Harezmi Türkçesi'nde görülen söz konusu durumun Eski Uygur

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

Türkçesi ile benzerlik gösterdiği söylenebilir: *biti-y-ür men* (NF 170/8), *yıgla-y-ur sen* (NF 164/25), *oyna-y-ur* (HŞ 941), *yè-y-ür biz* (NF 177/29) gibi.

Bazen aynı fiil tabanına hem “-r” eki hem de /y/ koruyucu ünsüzü yardımıyla “-Ur” ekinin getirildiği görülür: *tile-r sen* (NF 243/3), *tile-y-ür sen* (NF 7/10) gibi. Bu durum, Harezmi Türkçesi’nde “-r, -Ur, -Ar” ekleriyle ifade edilen şimdiki zamanın dışında, “-yor” ekine dayanan “-yUr” ekiyle ifade edilen bir şimdiki zaman ifadesinin olduğu yorumlarına yol açmıştır. *Kıpçak Türkçesi Grameri* adlı doktora çalışmasında Latin harfleriyle yazılan *Codex Cumanicus* ve *Tuhfetü’z-Zekiyye*’ye atfen bir “-yor” ekinin varlığından bahseden Ali Fehmi Karamanlıoğlu, söz konusu ekin hem ünlü ile biten hem de ünsüz ile biten fiil tabanlarına getirildiğini gösteren örnekler vermiştir: *başla-yor* (TZ 75a), *yumrukla-yor* (TZ 75a), *kel-e-yor* (TZ 75a, KK 26), *yat-a-yor* (TZ 75a) gibi. Ekin “-yor/-yorur” mu “-yür/-yürür” mü olduğu hususunun Türkçenin ünlülerini tam olarak göstermeyen Arap alfabesinden tam olarak anlaşamadığını söyleyen Karamanlıoğlu’na göre, Latin harfleriyle yazılan *Codex Cumanicus*’ta ekin bir yerde “-yor” bir başka yerde “-yür” şeklinde geçmesi, Eski Türkçe’de bulunan aynı anlam ve kullanışta iki fiilin varlığını göstermektedir: *kel-i-yorlar* (CC 160), *bar-ı-yürler* (CC128) gibi (1994:129-130). Hacıeminoğlu, Kıpçak Türkçesindeki söz

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

konusu durum ile beraber düşünüldüğünde, tek başına kesin bir sonuca varmaya yetmese de, anlam bakımından da şimdiki zaman mefhumunu ifade eden bu örneklerin Harezmi Türkçesi'nde de bir “-yor” ekinin varlığını düşündürdüğünü söyler (1997:148). Ancak söz konusu örnekler dikkatle incelendiğinde /y/ koruyucu ünsüzü ve “-Ur” geniş zaman ekinden oluşan “-yUr” yapısının Eski Anadolu Türkçesi döneminden sonra ortaya çıkan “-yor” ekiyle bir ilgisinin olmadığı görülecektir: *yile-y-ür* (HŞ 2448), *alda-y-ur sen* (HŞ 2173) *yê-y-ür sen* (HŞ 1955) *ata-y-ur-lar* (HŞ 2560) *izde-y-ür-ler* (HŞ 625) *tê-y-ür sen* (1256) gibi.

Bu dönemde “-r, -Ur, -Ar” ekleriyle ifade edilen 1. tip şimdiki zaman çekiminde incelik kalınlık uyumuna uyulur. Ancak düz ünlülü bazı fiil tabanlarına yuvarlak ünlülü kip eki getirildiğinden bazen düzlük yuvarlaklık uyumunun dışına çıkılır: *kıl-ur men* (HŞ 3291), *ay-ur men* (HŞ 3022), *işit-ür-sen* (HŞ 1332), *bil-ür sen* (HŞ 1590), *yıgla-y-ur siz* (NF 163/41), *kir-ür-ler* (HŞ 4301) gibi.

Harezmi Türkçesi'nde “-r, -Ur, -Ar” ekleriyle ifade edilen 1. tip şimdiki zamanın olumsuz şekli, “-mAz” ekiyle ifade edilir. Ancak bu ekin sonundaki ötümlü /z/ ünsüzünün ötümsüzleşerek /s/ ünsüzüne dönüşmesiyle söz konusu ek bazen “-mAs” şeklinde kullanılır.

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

Harezm Türkçesi'nde “-r, -Ur, Ar” ekleriyle ifade edilen 1. tip şimdiki zamanın çekiminde kişi unsuru olarak kişi zamirleri kullanılır. Ancak teklik 3. kişi çekiminde *eksiz* şekil; çokluk 3. kişi çekiminde ise, “-lAr” zamir kökenli çokluk 3. kişi eki kullanılır: *öl-er men* (HŞ 4153 *tut-ar sen* (HŞ 3133) *kêç-er* (HŞ 714), *yığla-y-ur biz* (NF 165/1), *titre-y-ür siz* (NF 168/1), *kir-ür-ler* (HŞ 4301) gibi.

2.4.2. Harezm Türkçesi'nde 2. Tip Şimdiki Zaman

Harezm Türkçesi'nde 2. tip şimdiki zaman, “-A/-U *turur*” yapısı ile ifade edilir. Bu yapı, “-A/-U” zarf fiil ekleri, “*tur-*” fiili ve “-ur” geniş zaman ekinden oluşan birleşik bir yapıdır: *bar-u tur-ur men* (NF 37/2-3) *sök-e tur-ur* (KE 229r/16) *ıl-u tur-ur-lar* (NF 386/7-8) Bu dönemde şimdiki zaman genellikle geniş zaman ekleriyle ifade edildiğinden “-A/-U *turur*” yapısı ile ifade edilen 2. tip şimdiki zaman sınırlı bir şekilde kullanılmıştır (Toprak 2005:235-236).

Köktürk Türkçesi, Eski Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi'nde münferit bir ifade şekli olmayan şimdiki zaman, henüz geniş zamandan ayrılmadığından geniş zamanın içerisinde ifade edilir. Bu ifade şekli, Harezm Türkçesi'nde de kısmen devam etmiştir. Bunun dışında Harezm Türkçesi'nde ilk kez şimdiki zaman, geniş zaman ekleri dışında “-A/-U *turur*”

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

yapısı ile ifade edilmeye başlamıştır. Bu durum, daha sonra Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi'nde devam etmiştir. Bu dönemden sonra söz konusu şimdiki zaman ifadesinde kullanılan “-A/-U *turur*” yapısı da şekil bakımından değişikliğe uğrayarak çeşitlilik göstermiştir.

2. tip şimdiki zaman çekiminde incelik kalınlık uyumuna uyulur. Ancak düz ünlülü bazı fiil tabanlarına yuvarlak ünlülü zarf fiil eki getirildiğinden bazen düzlük yuvarlaklık uyumunun dışına çıkılır: *bar-u turur men* (NF 37/2-3), *iste-y-ü turur* (NF 383/3-4), *tile-y-ü turur* (KE 50v/5) gibi.

Harezm Türkçesi'nde “-A/-U *turur*” yapısı ifade edilen 2. tip şimdiki zaman çekiminde kişi unsuru olarak genellikle kişi zamirleri kullanılır: *çık-a turur men* (KE 28r/3), *za'if bol-u turur sen* (NF 360/2), *kol-a turur biz* (KE 227v/9), *buz-a turur siz* (KE 226r/18) gibi. Ancak teklik 3. kişi çekiminde kişi zamiri kullanımdan düştüğünden eksiz şekil; çokluk 3. kişi çekiminde ise ekleşme başladığından “-lAr” zamir kökenli çokluk 3. kişi eki kullanılır: *çık-a turur* (NF 242/12), *büt-e turur* (NF 67/14), *kel-ü turur-lar* (NF 167/12), *yanaş-u turur-lar* (NF 179/8) gibi.

2.5. Kıpçak Türkçesi'nde Şimdiki Zaman

Kıpçak Türkçesi'nde şimdiki zaman “-r, -Ir, -Ur, -Ar” ekleri, “-AdIr/-AdUr, -ydIr, -A (*turur/durur*)” ekleri, “(-A)

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

yor(ur)” yapısı ve “-yIr/-yUr, -y” ekleri ile olmak üzere dört farklı şekilde ifade edilir.

2.5.1. Kıpçak Türkçesi’nde 1. Tip Şimdiki Zaman

Kıpçak Türkçesi’nde 1. tip şimdiki zaman “-r, -Ir, -Ur, -Ar” ekleriyle ifade edilir. Köktürk Türkçesi, Eski Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi’nde şimdiki zamanın müstakil bir ifade şekli olmadığından şimdiki zaman geniş zaman içerisinde ifade edilir. Harezmi Türkçesi’nden itibaren şimdiki zamanın müstakil ifade şekilleri kullanılmaya başlanmıştır. Ancak Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi’nde şimdiki zamanın müstakil ifade şekilleri kullanılmasına rağmen Eski Türkçedeki gibi şimdiki zaman geniş zaman ekleriyle ifade etme geleneği devam etmiştir. Aynı eklerle ifade edilen 1. tip şimdiki zaman ifadesiyle geniş zaman ifadesi zaman zaman karışıklığa sebep olsa da cümlede yer alan zaman zarflarından hareketle zamanın türü tayin edilebilir.

1. tip şimdiki zaman çekiminde incelik kalınlık uyumuna uyan ek, düz ünlülü bazı fiil tabanlarına yuvarlak ünlülü kip eki getirildiğinden bazen düzlük yuvarlaklık uyumunun dışına çıkar: *kaşın-ur* (TA 13b) *kêl-ür* (Kİ 142) *var-ur sên* (Kİ 116) gibi.

Kıpçak Türkçesi’nde “-r, -Ir, -Ur, -Ar” ekleriyle ifade edilen 1. tip şimdiki zamanın olumsuz şekli, “-mAz” ekiyle

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

ifade edilir: *çız-maz sèn* (TA 52b) gibi. Ancak bu ekin sonundaki ötümlü /z/ ünsüzünün ötümsüzleşerek /s/ ünsüzüne dönüşmesiyle söz konusu ek bazen “-mAs” şeklini alır.

Kıpçak Türkçesi’nde geniş zaman ifadesinde olduğu gibi “-r, -Ir, -Ur, -Ar” ekleriyle ifade edilen 1. tip şimdiki zaman çekiminde de kişi unsuru olarak kişi zamirleri kullanılır: *ayt-ır mèn* (TA 56b), *ayt-ır sèn* (TA 57a), *ayt-ır siz* (TA 57a) gibi. Ancak teklik 3. kişi çekiminde eksiz şekil; çokluk 3. kişi çekiminde ise, “-lAr” zamir kökenli çokluk 3. kişi eki kullanılır: *çız-ar* (TA 53a) *kaşın-ur* (TA 13b) gibi.

2.5.2. Kıpçak Türkçesi’nde 2. Tip Şimdiki Zaman

Kıpçak Türkçesi’nde 2. tip şimdiki zaman “-AdIr/-AdUr, -ydIr, -A turur/durur” yapılarıyla ifade edilir. Ekin “-AdIr/-AdUr, -A turur/durur” şekilleri ünsüz ile biten fiil tabanlarına, “-ydIr” şekli ise ünlü ile biten fiil tabanlarına getirilir. Esas itibariyle “-A” zarf fiil eki, “tur-” fiili ve “-ur” geniş zaman ekinden oluşan birleşik bir yapı olan “-A turur/durur” zamanla değişikliğe uğrayarak “-AdIr/-AdUr” şeklini almıştır. Söz konusu şeklin “tur-” yardımcı fiilinden dolayı bir devamlılık ifadesi taşıdığını söyleyen Ali Fehmi Karamanlıoğlu, zamanla devamlılık ifadesi ile şimdiki zamanın karışması ve “tur-/dur-” yardımcı fiilinin muzari şekline benzer bir hece düşmesiyle

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

ortaya çıkan “-AdIr/-AdUr” şeklinin şimdiki zamanı karşıladığını belirtir (1989:LXX). Kıpçak Türkçesi’nde “-AdIr/-AdUr, -ydlr, -A turur/durur” ekleriyle ifade edilen şimdiki zaman Kıpçak Türkçesi dışında Harezmi Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi’nde de kullanılır. Fakat ifadesinde kullanılan ekler arasında birtakım şekli değişiklikler vardır. “-AdIr/-AdUr, -ydlr, -A turur/durur” ekleriyle ifade edilen şimdiki zaman, Doğu Türkçesi’nin çağdaş yazı dillerinin hemen hepsinde kullanılmaktadır. Ancak şimdiki zamanı ifade eden yapılarda birtakım şekli değişiklikler meydana gelmiştir¹.

2. tip şimdiki zaman çekiminde incelik kalınlık uyumuna uyulur. Ancak düz ünlülü bazı fiil tabanlarına yuvarlak ünlülü; yuvarlak ünlülü bazı fiil tabanlarına ise düz ünlülü kip ekleri getirildiğinden bazen düzlük yuvarlaklık uyumunun dışına çıkılır: *solu-ydır mên* (CC 57a) *al-adur* (GT 173a) *kül-edür* (TZ 70a) gibi. Bazen de aynı fiil tabanına hem düz ünlülü hem de yuvarlak ünlülü şekillerin getirildiği görülür: *al-adır* (TZ 44b), *al-adur* (GT 173a); *kêt-edur* (GT 72b), *kêt-edir* (KK 47a) gibi.

Kıpçak Türkçesi’nde “-AdIr/-AdUr, -ydlr, -A turur/durur” ekleriyle ifade edilen 2. tip şimdiki zamanın 1. ve 2. kişi çekiminde kişi unsuru olarak kişi zamirleri, teklik 3. kişi çekiminde eksiz şekil, çokluk 3. kişi çekiminde ise “-lAr”

¹ (Bakınız KTLG 169, 197-203)

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

zamir kökenli çokluk 3. kişi eki kullanılır: *al-adır mèn* (TZ 44a), *al-adır sèn* (TZ 44a) *al-adır* (TZ 44b) *al-adır biz* (TZ 44a) *al-adır siz* (TZ 44a),

Kıpçak Türkçesi'nde “-AdIr/-AdUr, -ydIr, -A turur/durur” ekleriyle ifade edilen 2. tip şimdiki zamanın olumsuz şekli esas itibariyle “-mA-” olumsuzluk ekiyle yapılır. Ancak olumsuz çekimde olumsuzluk ekiyle beraber söz konusu eklerden sadece “-ydIr” eki kullanıldığı için olumsuz çekimde kullanılan ek “-mAydIr” şeklini almıştır: *kèl-me-ydir mèn* (TZ 52a), *kèl-me-ydir sèn* (TZ 52a) *oķu-ma-ydur* (TZ 74b) *kèl-me-ydir siz* (TZ 52a) gibi. Söz konusu ek, “-mA-” olumsuzluk eki ile olumsuz çekimde kullanılan “-ydIr” ekinin birleşmesinden oluşmuştur: “-mAydIr(<-mA-ydIr)”. 2. tip şimdiki zamanın olumsuz şeklinde ek, incelik kalınlık uyumuna uyar fakat az da olsa düzlük yuvarlaklık uyumunun dışına çıkan örneklerle rastlanır: *oķu-may-dur* (TZ 74b) gibi.

2.5.3. Kıpçak Türkçesi'nde 3. Tip Şimdiki Zaman

Kıpçak Türkçesi'nde 3. tip şimdiki zaman, “(-A) yor(ur)” yapısıyla ifade edilir. Söz konusu yapı, “-A” zarf fiil eki, “yori-” fiili ve “-r” geniş zaman ekinden oluşan birleşik bir yapıdır. Ünlü ile biten fiil tabanlarına “-yor(ur)” şeklinde getirilen ek, ünsüz biten fiil tabanlarına getirildiğinde zarf fiil eki ortaya çıkar ve “-A-yor(ur)” şeklini alır: *manġla-yor mèn* (TZ 75a), *kèl-e-yor* (KK 34a), *kèl-e-yorur* (TZ 75a), *yumruķla-yorur* (TZ

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

75a) gibi. Kıpçak Türkçesi metinlerinde fazla görülmeyen 3. tip şimdiki zaman, *Tuhfetü'z-Zekiyye*, *Kavânînü'l-Küllîye* ve nadiren de olsa *Codex Comanicus*'ta kullanılır (Güner 2013:220).

Batı Türkçesi dışında şimdiki zaman ifadesinde “-yor(<yori-r)” kullanılmadığı şeklindeki yaygın görüşten dolayı, Kıpçak Türkçesi’ndeki 3. tip şimdiki zamanın ifadesinde kullanılan ekin “-yUr(Ur)” şeklinde olduğu ve “-Ur” geniş zaman eki ve /y/ koruyucu ünsüzünden oluştuğu dile getirilmiş, dilciler arasında ekin asıl şeklinin nasıl olduğu konusunda birtakım tartışmaların yaşanmasına sebep olmuştur (Karamanlıoğlu 1994:129; Argunşah 2011:286; Güner 2013:222). Metinlerde bu tür şimdiki zaman ifadesi örneklerinin az olması ve Türkçenin ünlülerinin niteliğinin Arap alfabesiyle yazılan metinlerden tam olarak anlaşılabilmesi, bu konunun tam olarak açıklığa kavuşmasını güçleştirmiştir.

Tek şekilli ve yuvarlak geniş ünlülü olduğu için düzlük yuvarlaklık uyumuna bağlı olmayan 3. tip şimdiki zaman eki, kalın ünlülü fiil tabanlarına getirildiğinde incelik kalınlık uyumuna uyar fakat ince ünlülü fiil tabanlarına getirildiğinde incelik kalınlık uyumunun dışına çıkar. Ayrıca ünlü ile biten fiil tabanlarına getirildiğinde genellikle ekin başındaki /y/ ünsüzünde ikizleşme görülür: *başlayyor* (TZ 75a), *kêl-meyyor* (TZ 75a), *kêtmeyyorur* (TZ 75a), *yumruklamayyorur* (TZ 75a) gibi.

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

Kıpçak Türkçesi'nde 3. tip şimdiki zamanın 1. ve 2. kişi çekimlerinde kişi zamirleri; teklik 3. kişi çekiminde eksiz şekil, çokluk 3. kişi çekiminde ise “-*lar*” zamir kökenli çokluk 3. kişi eki kullanılır: *başlayyorur* (TZ 75a), *kél-e-yor* (TZ 75a), *kél-i-yor-lar* (CC 80b), *kél-e-yor-lar* (KK 34a) gibi.

Kıpçak Türkçesi'nde 3. tip şimdiki zamanın olumsuz şekli, “-*mA*” olumsuzluk ekiyle yapılır: *két-me-yor* (TZ 75a), *yat-ma-yor* (TZ 75a) gibi. Tek şekilli olan 3. tip şimdiki zamanı ifade eden “(-*A*) *yor(ur)*” yapısı, ünlü uyumlarına bağlı değildir. Olumsuz fiil tabanlarına getirildiğinde genellikle söz konusu yapının başındaki /y/ ünsüzünde ikizleşme görülür: *kél-meyyor* (TZ 75a), *yumrukla-mayyorur* (TZ 75a), *két-meyyorur* (TZ 75a) gibi.

2.5.4. Kıpçak Türkçesi'nde 4. Tip Şimdiki Zaman

Kıpçak Türkçesi'nde 4. tip şimdiki zaman “-*yIr/-yUr*, -*y*” ekleriyle ifade edilir. Bu tip şimdiki zaman ifadesi, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılır (Güner 2013:220). Söz konusu ekler, /y/ koruyucu ünsüzü “-*Ir/-Ur*” geniş zaman eklerinin kaynaşmasıyla oluşmuş izlenimi vermektedir. Geniş zaman eki, bazı örneklerde kullanımdan düşünce söz konusu ekler, “-*y*” şeklinde kullanılmıştır.

4. tip şimdiki zaman çekiminde incelik kalınlık uyumuna uyulur. Ancak yuvarlak ünlülü bazı fiil tabanlarına kip ekinin düz ünlülü şekilleri getirildiğinden bazen düzlük yuvarlaklık

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

uyumunun dışına çıkılır: *tur-ı-y-ı-ı* (AB 27), *hayğur-ı-y-ım* (KZ 37) *tapun-ı-yır mên* (AB 161) *olturguz-ı-yır mên* (TB 108) gibi.

Kıpçak Türkçesi'nde 4. tip şimdiki zamanın olumsuz şekli, “-mA-” olumsuzluk ekiyle yapılır: *içir-me-yir mên* (AB 141), *kêt-me-yir mên* (KZ 38), *sın-ma-yır biz* (KZ 88) gibi. Ancak /y/ ünsüzünün darlaştırıcı etkisiyle olumsuzluk ekindeki /a/ ünlüsünün darlaştığı görülür.

Kıpçak Türkçesi'nde 4. tip şimdiki zamanın 1. ve 2. kişi çekiminde; “-yIr/-yUr”ekleriyle yapılan çekimlerde kişi zamirleri, “-y” ekiyle yapılan çekimlerde ise iyelik kökenli kişi ekleri kullanılır: *aç-ı-y-ı-m* (KZ 48), *tur-ı-y-ıı* (AB 27), *bêr-me-yir mên* (AB 141), *sadağa bêr-me-yir mên* (AB 139) *qorı-yır biz* (AB 99) gibi. Teklik 3. kişi çekiminde eksiz şekil; çokluk 3. kişi çekiminde ise çekim “-lar” çokluk 3. kişi eki ile yapılır: *umsan-ı-yır-lar* (KV 99), *şaş-ı-yırlar* (TB 98), *ündeli-yir* (KV 97), *yêngil-i-yir* (TB 139), *anğlan-ı-yır* (TB 104) gibi.

2.6. Çağatay Türkçesi'nde Şimdiki Zaman

Çağatay Türkçesi'nde şimdiki zaman, “-A *turur/ -AdUr*, -y *turur*, -y*dUr*” yapıları ve “-A/-U *yorır*” yapısıyla olmak üzere iki farklı şekilde ifade edilir. Bu yapılar nadir de olsa bazen geniş zamanı da ifade eder. Çok nadir olarak görülen bu durum, anlam kayması olarak değerlendirilebilir. Eski Türkçe dışındaki tarihî yazı dillerinde şimdiki zaman; geniş zaman ekleri ve birtakım birleşik yapılar ile ifade edilmiştir. Ancak

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

Çağatay Türkçesi'nde şimdiki zaman, geniş zaman ekleri ile ifade edilmemiştir. Bu yönüyle Çağatay Türkçesi diğer yazı dillerinden ayrı düşer.

2.6.1. Çağatay Türkçesi'nde 1. Tip Şimdiki Zaman

Çağatay Türkçesi'nde 1. tip şimdiki zaman “-A *turur/-AdUr*, -y *turur/-ydUr*” yapıları ifade edilir. Harezmi Türkçesi'nde ortaya çıkan, Kıpçak Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi'nde de varlığını sürdüren “-A” zarf fiil eki, “*tur-*” fiili ve “-ur” geniş zaman ekinde oluşan şimdiki zaman ifadesi, Çağatay Türkçesi'nde de yaygın olarak kullanılır. Ünlü ile biten fiil tabanlarına “-A” zarf fiil eki yerine /y/ ünsüzü gelmektedir (Argunşah 2014:168). Ayrıca bazen “*tur-*” fiiline gelen geniş zaman eki düşünce söz konusu yapı “-ydUr” şeklini alır: *oķu-ydur* (NM 87) gibi.

1. tip şimdiki zaman çekiminde incelik kalınlık uyumuna uyulur. Ancak kip ifadesinde kullanılan yapıların düz ünlülü şekilleri ile yuvarlak ünlülü şekillerinin istikrarsız kullanımından dolayı bazen düzlük yuvarlaklık uyumunun dışına çıkılır: *tap-adur mën* (H 67b/10), *kör-edür mën* (NM 8), *biti-ydür* (Mec. 75b/10), *aķtar-adur biz* (H 61a/10) gibi.

Çağatay Türkçesi'nde “-A *turur*, -A-*dUr*, -y *turur*, -y-*dUr*” yapıları ifade edilen 1. tip şimdiki zamanın olumsuz şekli, “-m*AydUr* (<-mA-y-dUr)” yapısı ile ifade edilir. Olumsuz fiil

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

tabanlarına getirilen “-y *turur*/-*ydUr*” yapıları ve kişi unsuruyla ifade edilir. “-*dUr*” eki ve “*turur*” yapısı, olumsuz 1. ve 2. kişi çekimlerinde çoğu zaman; 3. kişi çekimlerinde ise, bazen kullanımdan düşer: *bêr-me-y* (MA 20a), *uzaltur-ma-y* (MA 21a), *koy-ma-ydur* (BN 139a), *sêv-me-y turur* (ŞT 71a), *yat-ma-y turur* (ŞT 71a) gibi.

Çağatay Türkçesi’nde “-A *turur*/-*AdUr*, -y *turur*/-*ydUr*” yapısı ile ifade edilen 1. tip şimdiki zaman çekiminde kişi unsuru olarak 1. ve 2. kişilerde genellikle kişi zamirleri; teklik 3. kişi çekiminde kişi zamiri kullanımdan düştüğünden eksiz şekil; çokluk 3. kişi çekiminde ise, “-*lAr*” çokluk 3. kişi eki kullanılır: *bêr-edür mên* (NM 90), *yat-ma-y sên* (NM 109), *kêl-edür biz* (H 9a/14), *yêt-me-y* (NM 71), *'amel kıl-a turur-lar* (ŞT 102b/7), *'itâb kıl-a turur-lar* (MA 20a), *yuv-a turur-lar* (ŞT 71b) gibi.

2.6.2. Çağatay Türkçesi’nde 2. Tip Şimdiki Zaman

Çağatay Türkçesi’nde 2. tip şimdiki zaman “-A/-U” zarf fiil ekleri, “*yori-*” fiili ve “-r” geniş zaman ekinden oluşan “-A/-U *yorır*” yapısı ve kişi unsurlarıyla ifade edilir (Argunşah 2014:169). Metinlerde örnekleri yok denecek kadar az olan 2. tip şimdiki zaman ifadesi, müstensihler aracılığıyla Çağatay Türkçesi’ne girmiş olabilir.

2.7. Eski Anadolu Türkçesi’nde Şimdiki Zaman

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

Eski Anadolu Türkçesi'nde müstakil bir şimdiki zaman eki yoktur. Şimdiki zaman ifadesi için bu dönemde geniş zaman ekleri ve birtakım birleşik şekiller kullanılmıştır. Şimdiki zaman “-r, -Ur, -Ar” ekleri, “-A/-I/-U *durur/turur*” yapısı ve “-A/-I/-U *yori-r*” yapısı ile olmak üzere üç farklı şekilde ifade edilir. Bunların dışında *Dede Korkut*'ta şimdiki zaman için kullanılan bugünkü “-mAktA” lı şekil de vardır: *üleş-mekte-y-idi* (DK 72/4) gibi (Ergin 2009:460).

2.7.1. Eski Anadolu Türkçesi'nde 1. Tip Şimdiki Zaman

Eski Anadolu Türkçesi'nde 1. tip şimdiki zaman “-r/-Ar/-Ur” ekleri ile ifade edilir: *ısmarla-r-am* (DK 166/4), *gül-er-sin* (DK 274/1), *söyle-r* (DK 113/9), *tur-ur-sız* (DK 255/11) gibi. Esasen geniş zamanı ifade eden bu ekler, bu dönemde geniş zamanın yanı sıra şimdiki zamanı da ifade ederler. Daha ziyade “*eyit-*”, “*dê-*” gibi fiiller “*yâ*” ve “*éy*” gibi hitaplar ile soru cümlelerinde “-r, -Ar, -Ur” ekleri şimdiki zaman ifadesinde kullanılır (Gülsevin 1997:97-98). 1. tip şimdiki zaman çekiminde incelik kalınlık uyumuna uyulur. Ancak düz ünlülü bazı fiil tabanlarına yuvarlak dar ünlülü kip eki getirildiğinden bazen düzlük yuvarlaklık uyumunun dışına çıkılır: *bil-ür-ven* (ŞHŞ 1667), *yat-ur* (DK 141/8), *yat-ur-lar* (EMŞ 56) gibi.

Eski Anadolu Türkçesi'nde “-r, -Ur, -Ar” ekleriyle ifade edilen 1. tip şimdiki zamanın olumsuz şekli, “-mAz” ekiyle

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

ifade edilir. Geniş zaman çekiminde olduğu gibi “-r/-Ar/-Ur” ekleri ile ifade edilen 1. tip şimdiki zaman çekiminde de kişi unsuru olarak zamir kökenli kişi ekleri kullanılır: *tur-ur-ın* (DK 17/2), *ditre-r-em* (MC 79b/13), *gül-er-sin* (DK 274/1), *tevekkül eder-üz* (DTN 9a/1), *ağla-r-sız* (DK 93/13), *uç-ar-lar* (DK 215/3) gibi. Teklik 2. kişi çekiminde kişi unsuru olarak zamir kökenli teklik 2. kişi ekinin yanı sıra nadir de olsa teklik 2. kişi zamirinin de kullanıldığı görülür: *gez-er sen* (Mev. 1/2). *san-ur sen* (Mev. 1/2) gibi.

2.7.2. Eski Anadolu Türkçesi’nde 2. Tip Şimdiki Zaman

Eski Anadolu Türkçesi’nde 2. tip şimdiki zaman, “-A/-I/-U *durur/turur*” yapısıyla ifade edilir: *gör-ü turur* (YZ 1/5), *gel-i turur* (MC 65b/7) gibi. Söz konusu birleşik yapı; “-A/-I/-U” zarf fiil eki, “*tur-/dur-*” fiili ve “-ur” geniş zaman ekinden oluşmaktadır: *yud-a dur-ur* (YED 33/6) *gör-ü tur-ur* (YZ 1/5) gibi.

Eski Anadolu Türkçesi’nde “-A/-I/-U *durur/turur*” ekleriyle ifade edilen şimdiki zaman, Eski Anadolu Türkçesi dışında Harezmi Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Kıpçak Türkçesi’nde de kullanılır. Fakat ifadesinde kullanılan ekler arasında birtakım şekli değişiklikler vardır. Kıpçak Türkçesi ve Çağatay Türkçesi’nde daha çok şekli değişikliğe uğrayan söz konusu yapının Eski Anadolu Türkçesi’nde kullanılan şekli,

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

Harezmi Türkçesi'nde kullanılan şekline göre en az değişikliğe uğrayan şeklidir.

Eski Anadolu Türkçesi'nde 2. tip şimdiki zaman çekiminde kişi unsuru olarak zamir kökenli kişi ekleri kullanılır. Ancak teklik 3. kişi çekiminde kişi unsuru olarak eksiz şekil kullanılır: *gid-e durur* (YED 33/6), *yud-a durur* (YED 33/6) gibi.

2.7.3. Eski Anadolu Türkçesi'nde 3. Tip Şimdiki Zaman

Eski Anadolu Türkçesi'nde 3. tip şimdiki zaman “-A/-I/-U yorı-r” yapısı ile ifade edilir: *öli yorı-r* (GIT 374) *abdest alı yorı-r* (EMN 454) *turı yorı-r* (EMN 458) *ide yoru-r* (KVH 26b/6) *göre yoru-r-uz* (KVH 26b/6) gibi.

Eski Anadolu Türkçesi'nde “-A/-I/-U yorı-r” yapısı ile ifade edilen 3. tip şimdiki zaman ifadesi ilk defa Ahmed Fakih'in *Çarh-nâme*'sinde geçer (Mansuroğlu 1956:12). Geniş zaman ekini alarak fiillere “-A/-I/-U” zarf fiil ekleriyle bağlanan “*yorı-*” fiili daha sonraki dönemlerde tamamen ekleşmiş hece yutumu sonucu ekleşerek “-yor” şeklini alıp 15. yüzyıldan itibaren şimdiki zaman ifadesinde yaygın olarak kullanılır. “-A/-I/-U yorı-r” yapısını Eski Anadolu Türkçesi'ne ait bir yapı kabul eden Muharrem Ergin, bu şeklin geçtiği eserlerin dolayısıyla Dede Korkut'un Eski Anadolu

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

Türkçesi'nin son dönemine ait olduğunu söyler (Ergin 2009:460).

3. tip şimdiki zaman ifadesinde kullanılan söz konusu yapıda yer alan “*yori-*” fiilinin bazı örneklerde “*yoru-*” şeklinde kullanıldığı görülür: *ide yoru-r* (KVH 26b/6), *ölü yoru-r-uz* (AN 228), *göre yoru-r-uz* (KVH 26b/6) gibi.

Eski Anadolu Türkçesi'nde 3. tip şimdiki zaman çekiminde kişi unsuru olarak zamir kökenli kişi ekleri kullanılır: *ölü yoru-r-uz* (AN 228) gibi. Ancak teklik 3. kişi çekimi eksiz yapılır: *gide yor-ır* (DK 2/6), *geli yor-ır* (DK 178/4) gibi.

Sonuç

Şimdiki zaman, Eski Türkçe döneminde henüz müstakil bir kip hüviyeti kazanamadığından Köktürk Türkçesi, Eski Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi'nde şimdiki zaman; anlamca kendisine en yakın olan geniş zaman kipinin içerisinde ifade edilmiştir. Harezmi Türkçesinde şimdiki zamanın müstakil ifade şekilleri oluşunca bu dönemden itibaren şimdiki zaman bir yandan geniş zaman ekleriyle ifade edilmiş, bir yandan da tasvirî fillerden oluşan birleşik yapılarla ifade edilegelmiştir. Ancak Çağatay Türkçesi'nde şimdiki zamanı ifade etmek için geniş zaman ekleri kullanılmamıştır. Çağatay Türkçesi bu yönüyle diğer tarihî yazı dillerinden farklılık gösterir.

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

Köktürk Türkçesi, Eski Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi'nde henüz müstakil kip hüviyeti kazanamadığından geniş zaman içerisinde “-r, -Ir, -Ur, -Ar” geniş zaman ekleri ile ifade edilen şimdiki zaman; Harezmi Türkçesi'nde “-r, -Ur, Ar” ekleri ve “-A/-U turur” yapısı ile olmak üzere iki farklı şekilde; Kıpçak Türkçesi'nde “-r, -Ir, -Ur, -Ar” ekleri, “-AdIr/-AdUr, -ydlr, -A (turur/durur)” ekleri, “(-A) yor(ur)” yapısı ve “-yIr/-yUr, -y” ekleri ile olmak üzere dört farklı şekilde; Çağatay Türkçesi'nde “-A turur/ -AdUr, -y turur, -ydlr” yapıları ve “-A/-U yorır” yapısıyla olmak üzere iki farklı şekilde; Eski Anadolu Türkçesi'nde ise “-r, -Ur, -Ar” ekleri, “-A/-I/-U durur/turur” yapısı ve “-A/-I/-U yorı-r” yapısı ile olmak üzere üç farklı şekilde ifade edilmiştir. Eski Anadolu Türkçesi'nde söz konusu yapıların dışında bugün de şimdiki zaman ifadesinde kullanılan “-mAktA” şekli de kullanılmıştır.

Harezmi Türkçesi döneminden itibaren tarihî yazı dillerinde şimdiki zamanı ifade etmek için bir yandan doğrudan doğruya geniş zaman eklerine başvurulurken bir yandan da tasvirî fiil şeklinde kurulan birleşik yapılardan yararlanılmıştır. Söz konusu birleşik yapılar, *zarf fiil eki + yardımcı fiil + geniş zaman eki* şeklinde kurulan tasvirî fiillerden oluşmaktadır. Söz konusu yapılarda “-A/-I/-U” zarf fiil ekleri, “tur-/dur-” ve “yorı-” yardımcı fiilleri, “-r/-ur” geniş zaman ekleri kullanılmıştır. Geniş zaman ekleri dışında şimdiki zamanı ifade

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

etmek için kurulan bu birleşik yapılar, zaman anlamını bünyesinde yer alan geniş zaman ekinden almıştır. Böylece şimdiki zamana özel ifade şekilleri oluşturulmuştur. Zamanla hece yutumu (haploloji) yoluyla geniş zaman ekleri kullanımdan düşünce yardımcı fiiller ekleşmiş, zaman anlamı ekleşen yardımcı fiiller üzerine kaymıştır.

Tarihî yazı dillerinde şimdiki zamanı ifade etmek için kullanılan “...-A/-I/-U *turur/durur*” tasvirî fiili ile “...-A/-I/-U *yori-r*” tasvirî fiilinin işlevleri aynı olsa da ekleşme süreçleri farklıdır. “*tur-/dur-*” yardımcı fiili ile kurulan “...-A/-I/-U *turur/durur*” tasvirî fiilindeki geniş zaman eki düşünce ekleşme başlamış fakat zarf fiil eki kullanımdan düşmemiştir. Bu zarf fiil ekinin bugün bile varlığını sürdürdüğü çağdaş yazı dillerindeki kullanımlarında görülmektedir. Ancak “*yori-*” yardımcı fiili ile kurulan “...-A/-I/-U *yori-r*” tasvirî fiilindeki geniş zaman eki hece yutumu yoluyla kullanımdan düşünce “*yori-*” yardımcı fiili ekleşmiştir. Söz konusu tasvirî fiilde yer alan “-A” zarf fiili, ekin darlaştırıcı etkisiyle darlaşarak diğer zarf fiil ekleriyle beraber zarf fiil hüviyetini kaybedip bağlayıcı ünlüye dönüşmüştür. Bu durum, “*yori-*” yardımcı fiilinin ekleşme sürecini hızlandırmış, nitekim Osmanlı Türkçesi döneminde “-yor” eki ortaya çıkmıştır. Bugün şimdiki zamanı ifade etmek için kullanılan “-yor” eki de zaman anlamını yardımcı fiil olarak görev aldığı tasvirî fiile zaman anlamı katan geniş zaman

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

ekinden aldığından şimdiki zamanı ifade etmek için başlangıçtan bugüne doğrudan veya dolaylı olarak geniş zaman eklerinden yararlanıldığı söylenebilir.

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

Kaynakça

- ALTINKAYNAK, Erdoğan (2006), “Gregoryan Kıpçak Dil Yadigârları”, 1Q, Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, s. 69-173.
- AL-TURK Gülhan (2006), *Et-Tuhfetü’z-Zekiyye fil-Lugati’t Türkiyye Üzerine Bir Dil İncelemesi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ARAT, Reşid Rahmeti (1947) *Kutadgu Bilig I, Metin*” İstanbul.
- ARAT, Reşid Rahmeti (1959) *Yusuf Has Hacib-Kutadgu Bilig II, Tercüme*” Ankara.
- ARGUNŞAH, Mustafa (2014) *Çağatay Türkçesi*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- ARIKAN, İbrahim (2006), *Ermeni Harfleriyle Yazılmış Kıpçakça Zebur (Metin-Dizin)*, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.
- ATA Aysu (1997a) *Kıyasü’l Enbiyâ I-II* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ATA Aysu (2014) *Çağatay Türkçesinin İlk Devresi Harezmi – Altınordu Türkçesi*, Ankara Üniversitesi Yayinevi, Ankara.
- ATALAY, Besim (1945) *Et-Tuhfet-üz-Zekiyye- Fil-Lugat-it-Türkiyye*, İstanbul.
- BARUTÇU, Sema (1990) *Üç İtigsizler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- BERBERCAN, Mehmet Turgut (2011) *Çağatayca Gülistan Tercümesi (Gramer-Metin-Dizin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- BEVERIDGE, Annette s. (1905) *The Babar-Nama* (“E.J.W. Gibb Memorial” series, I), London-Leiden.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1931) *Abu-Hayyân, Kütâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*, Evkaf Matbaası, İstanbul.
- CHİRLİ, Nadejda (2003), *Ermeni Kıpçakça Dualar Kitabı-Algış Bütüğü*, SOTA Yayınları, Haarlem.
- ÇAĞATAY, Saadet (1963) “*Türk Lehçeleri Örnekleri, VIII. Yüzyıldan XIII. Yüzyıla Kadar Yazı Dili*”, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

- ÇAĞIRAN, Ö. (1992) *Ahmed-i Dâ'î, Tıbb-ı Nebevî (Metin-Dil Özellikleri- Dizin)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Eğitimi Bilim Dalı Doktora Tezi, Malatya.
- ÇETİN, Abdülbaki (1998) *Hacı Oğlu Hüseyin, Mitahü'l-Adl (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- DİLÇİN, Dehri (1946) *Şeyyad Hamza, Yusuf u Zeliha*, İstanbul.
- DRIMBA, Vladimir (2000), *Codex Cumanicus, Edition Diplomatique Avec Fac-Similes*, Editura Enciclopedică, Bucarest.
- ECKMANN, Janos (1960b) “*Küçük Çağatay Grameri*” İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi C:X (1960), s.41-64.
- ECKMANN, Janos (1995) *Nehcü'l-Ferâdis I-II*, Türk Dil Kurumu Yayınları, (Yayımlayanlar: Semih Tezcan-Hamza Zülfikar), Ankara.
- ECKMANN, Janos (2009) *Çağatayca El Kitabı*, (Çev. Günay Karaağaç), İstanbul.
- ERASLAN, Kemal (1996) *Ali Şîr Nevâyi, Nesâyimü'l- Maḥabbe Min Şemâyimi'l-Fütüvve*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ERASLAN, Kemal (2012) *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2014) “*Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-*” Akçağ Yayınları, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (1993) *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem (2000) *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem (2009) *Dede Korkut Kitabı 2 (İndeks-Gramer)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ERTAYLAN, İsmail Hikmet (1952a) *Ahmed-i Dai Divanı, Külliyat*, İstanbul.
- GABAİN, A. von (1959) “*Türkçede Fiil Birleşmeleri*”, TDAY Belleten, Ankara, s. 16–28.
- GABAİN, A. von (2007) *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. Mehmet Akalın) Türk Dil Kurumu Yayınları, 5. Baskı, Ankara.
- GÜLSEVİN, Gürer (1983) *Kırk Vezir Hikâyeleri*, Dil tarih Coğrafya Fakültesi Türk Dili Bölümü Bitirme Tezi Ankara.

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

- GÜLSEVİN, Gürer (1989) *Ahmed-i Dâ'î, Miftâhu'l-Cenne (Metin-Dil Özellikleri Dizini)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Eğitimi Bilim Dalı Doktora Tezi, Malatya.
- GÜLSEVİN, Gürer (1997) *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GÜNER, Galip (2013) *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1997) *Harezmi Türkçesi ve Grameri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (2000) *Kutb'un Hüsvrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (2008) *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara.
- Hâmidî, Yûsuf u Zelihâ*, El yazması, İstanbul, Topkapı Sarayı Küt., Revan 832, istinsah: 922/1516.
- HAMİLTON, James Russell (1998) *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, (Çev.: Vedat Köken), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1989) *Seyfi Sarâyî, Gülîstan Tercümesi (Kütâl Gülîstan bi't-Türkî)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1994) *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KARGI ÖLMEZ, Zuhâl (1996) *Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, Simurg Yayınları, Ankara.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -Fiil- Basit Çekim*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.
- KASAPÖĞLU-ÇENGEL, Hülya (2012) "Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi", Dil Araştırmaları, S:10, Bahar, s.17-81.
- LEVEND, Ağâh Sırrı (1957) *Gülşehri, Mantku't-Tayr* Tıpkıbasım, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1954) "Mevlana Celaleddin Rumî'de Türkçe Beyit ve İbâreler", TDAY Belleten 1954, s.207-220.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1974) *Ahmet Fakih, Kitabı Evsafı Mesacidi's-Şerife*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ORKUN, H. Namık (1940) *Prens Klayanamkara ve Papamkara Hikayesinin Uygurcası*, İstanbul.

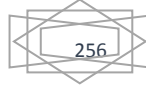
Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

- ÖZDEMİR, Emin (1968) “*Türkçede Fiillerin Çekimlenişine Toplu Bir Bakış*”, TDAY Belleten - 1967, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s.177–203.
- ÖZKAN, Mustafa (1993) *Mahmud b. Kâdî-i Manyâs, Gülistan Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- SEYHAN, Tanju (2012) *Pâdişâh Hoca Külliyyâtı -I- Miftâhü'l-'Adl*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- ŞAHİN, Hatice (2015) *Eski Anadolu Türkçesi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ŞEN, Mesut (1993) *Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, Bâburname*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- TEKİN, Talat (2003) *Orhun Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:9, İstanbul.
- TEKİN, Talat (2010) *Orhun Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1972a) *Şeyhi ve Hüsrev ü Şirin'i (İnceleme-Metin)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1972b) *Yunus Emre Divanı*, Tercüman 1001 Temel Eser S.1 İstanbul.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1994) *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- TOPARLI Recep (1987) *Harezmi Türkçesi*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum.
- TOPARLI, Recep (1993), *Ed-Dürretü'l-Mudîyye Fî'l-Lügati't-Türkiyye*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TOPARLI, Recep- M. Sadi Çöğenli- Nevzat H. Yanık (1999) *El-Kavainü'l-Küllîye li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TOPRAK, Funda (2005) *Harezmi Türkçesinde Fiil*, Ankara.

Kısaltmalar

AB

Algış Bitiği

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

AN	Anter-nâme
BN	Bâburnâme
CC	Codex Cumanicus
DK	Dede Korkut Kitabı
DTN	Ahmed-i Dâî, Tıbb-ı Nebevî
EMN	Eşrefoğlu Rûmî, Müzekki'n-Nüfus
EMŞ	Ahmet Fakih, Evsafı Mesacidi'ş-Şerife
GIT	Manyashı Mahmûd, Gülistan Tercümesi
GT	Kitâb Gülistân Tercümesi- Seyf-i Sarayî
H	Hâmidî, Yûsuf u Zelfhâ
HŞ	Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i
KB	Kutadgu Bilig Herat nüshası
KE	Kısasü'l Enbiyâ, Burhânü'd-din Rabgûzî
Kİ	Kitâbü'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk
KK	El-Kavâninü'l-Külliyeye li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye
KT D	Kültigin Yazıtı doğu yüzü
KTLG	Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -Fiil-
KV	Kamanets Vakayinâmesi
KVH	Kırk Vezir Hikâyeleri
KZ	Kıpçakça Zebur
MA	Miftâhü'l-'Adl

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

MC	Ahmed-i Dai, Miftahü'l-Cenne
Mec.	Mecâlisü'n-Nefâ'is
Mev.	Mevlana Celaleddin Rumî
NF	Nehcü'l-Ferâdis
NM	Nesâyimü'l- Maḥabbe Min Şemâyimi'l-Fütüvve
Prens KP	Prens Klayanamkara ve Papamkara Hikâyesinin Uygurcası
ŞHŞ	Şeyhî, Husrev ü Şîrîn
ŞT	Şecere-i Terâkime
T II B	Tonyukuk Yazıtı ikinci taş batı yüzü
TA	Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki ve Acemi ve Mugali
TB	Töre Bitiği
TZ	Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye
YED	Yûnus Emre Divanı
YZ	Şeyyâd Hamza Yûsuf u Zeliha

Diğer İşaretler

-	Fiil köklerine gelir.
~	Değişken şekil
+	İsim köklerine gelir
<	Bu şekilden gelir.

Tarihî Türk Yazı Dillerinde Şimdiki Zaman

>	Bu şekilde gider.
A	a, e
I	ı, i
U	u, ü